

ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม : มุมมอง ความคิดด้านสิ่งแวดล้อมและนิเวศวิทยาการเมือง

ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์^{*}

“คืนสายน้ำให้หมู่ปลา คืนผืนป่าให้สรรพชีวิต คืนวิถีชีวิตให้ชุมชน”

1. ความนำ

ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นทั้งในระดับระดับโลกและระดับประเทศ ครอบคลุมปัญหาหลายเรื่องไม่ว่าจะเป็น ด้านป่าไม้ ที่ดิน อากาศ น้ำ ฯลฯ ทั้งที่เกี่ยวข้องโดยตรงต่อชีวิตมนุษย์ สิ่งแวดล้อมและทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นทุกๆ ปี ซึ่งประเด็นปัญหาเหล่านี้มีแนวโน้มและข้อบ่งชี้ว่ามนุษย์กำลังเผชิญกับสิ่งที่เรียกว่า “มลภาวะไร้พรมแดน” ตัวอย่างรูปธรรมคือทรัพยากรธรรมชาติของโลกกำลังถูกคุกคามมากขึ้น มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร้ขอบเขต มลภาวะเหล่านี้สามารถ “เดินทาง” จากประเทศหนึ่งไปสู่ประเทศหนึ่ง หรือหลายๆ ประเทศได้อย่างเสรีและไร้พรมแดน (ปรีชา, 2539) ขณะเดียวกันปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจะส่งผลกระทบต่อรุนแรง และไร้ระเบียบ เชื่อมโยง สลับซับซ้อนและอ่อนไหว ปัญหาแต่ละตัวพร้อมที่จะกลายเป็นสาเหตุและผลกระทบหรือก่อให้เกิดปัญหาใหม่ๆ ได้ต่อไปอีกหรือที่เราเรียกขานกันโดยทั่วไปว่า “กระตุมผีเสื้อ” (Butterfly Effect)²

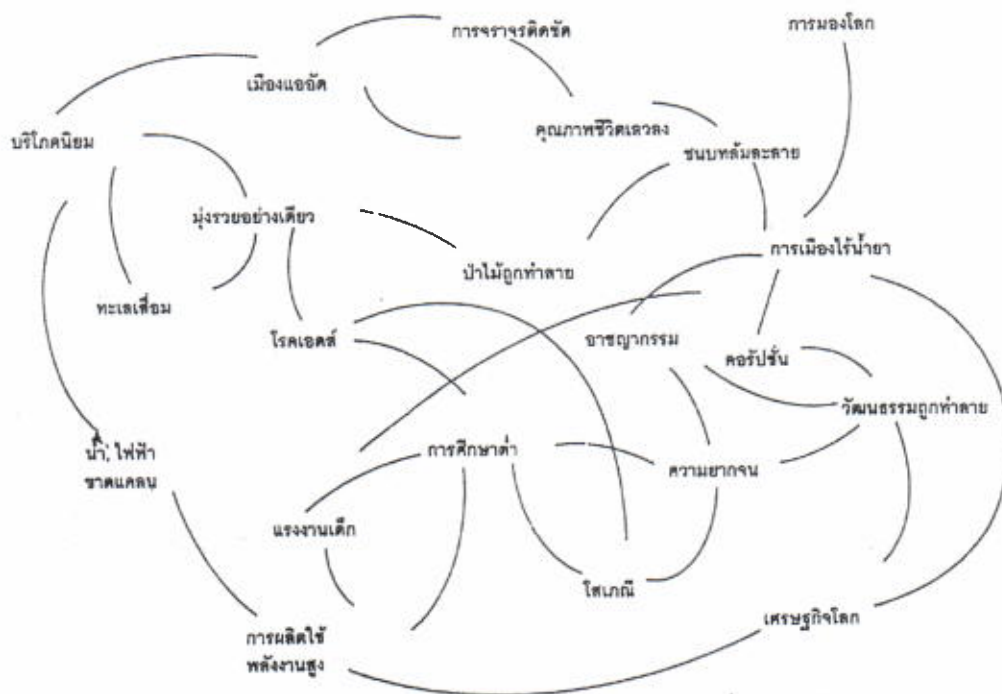
* อาจารย์ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

¹ มีตัวอย่างที่น่าสนใจและสัพรั่งจากรายงานการวิจัยของนักวิทยาศาสตร์จากประเทศออสเตรเลียและฝรั่งเศส พบว่าจำนวน Sperm ของผู้ชายที่ใช้ในการสืบพันธุ์มีจำนวนลดลงประมาณ 50 เปอร์เซ็นต์และความแข็งแรงก็ลดลงด้วย ในเพศหญิงพบว่านมแม่ที่ให้อูกับโรคหากมีการนำไปขายในตลาด นมเหล่านี้จะไม่ผ่านมาตรฐานนมวัวที่ขายในท้องตลาดเนื่องจากมีสารพิษอยู่มากจนเกินไป, สperm ชายไม่ว่าจะเป็นเพศชายหรือหญิง หากถือมาตรฐานทางการแพทย์จะถูกจัดว่าเป็นสิ่งมีพิษและอันตราย เนื่องจากมีเชื้อโรค สารพิษเจือปนอยู่เป็นจำนวนมาก, ผู้หญิงที่กำลังตั้งครรภ์ หากบริโภคนมฝรั่งทำให้มีความเสี่ยงต่อการแท้งหรือทารกที่เกิดมาอาจพิการ เช่น ช่องเพดานโหว่ เซลล์ของร่างกายทำงานผิดปกติ, มีรายงานเบื้องต้นของนักวิทยาศาสตร์จากประเทศฮ่องกงว่าภาวะระบาดของโรคซาร์ส (SARS) อาจเกิดจากการนิยมบริโภคสัตว์ป่าประเภทเป็ดพิสดาร ชนิด Masked Palm Civet หรือ Civet Cat หรือเร็ว ๆ นี้สงครามอ่าวนอกจากจะเกิดผลกระทบต่อประชาชนผู้บริโภคแล้ว ยังก่อให้เกิดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมติดตามมาอีกมากมายไม่ว่าจะเป็นระบบนิเวศถูกทำลาย โรคระบาด แหล่งน้ำปนเปื้อนสารพิษและกัมมันตรังสี และการรบกวนของน้ำมันสู่ทะเล เป็นต้น

² ศาสตราจารย์ Edward Lorenz แห่งสถาบัน MIT สหรัฐอเมริกา เป็นผู้กล่าวถึง “ผลกระทบผีเสื้อ” (Butterfly Effect) มาใช้เป็นคนแรก เขาได้หมายความว่าสาเหตุเบื้องต้นเพียงนิดเดียวสามารถก่อให้เกิดผลกระทบใหญ่หลวงได้ (อ่านรายละเอียดในชัยวัฒน์ ถิระพันธ์, 2537)

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้เองที่ได้นำไปสู่ความพยายามในการแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างระบบคิดหรือกระบวนทัศน์ใหม่ทางด้านสิ่งแวดล้อมใหม่ที่เรารู้จักว่า “การเมืองแนวนิเวศ (Eco-Politics)” ซึ่งกระบวนทัศน์ใหม่นี้วางอยู่บนความเข้าใจเรื่องสิ่งแวดล้อมและแนวคิดทางการเมืองเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่าการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมจะต้องเริ่มจากการตระหนักถึงความสำคัญของระบบการเมือง และเชื่อว่าหากไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ปัญหาสิ่งแวดล้อมก็ไม่อาจแก้ไขได้ อย่างไรก็ตาม ก็ตีประวัติศาสตร์ยุคใหม่ของโลกตะวันตกและประเทศกำลังพัฒนาได้บ่งชี้ว่าถ้าไม่มีการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม แม้จะมีทฤษฎีที่ดีเพียงใดก็ไม่อาจประสบความสำเร็จในการสร้างความยั่งยืนทางนิเวศและสังคมได้ (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2541) การเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมภายใต้แนวการวิเคราะห์ด้านนิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology) จึงได้รับการยอมรับและสนับสนุนจากประชาชนอย่างมากในปัจจุบัน

ภาพประกอบ 1 ตัวอย่างการเกิดและกลายของผลกระทบผีเสื้อ

ที่มา : ชัยวัฒน์, 2537.

2. การตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อม

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศต่างๆ ได้มุ่งพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยและมั่งคั่งด้วยยุทธศาสตร์การสร้างเศรษฐกิจเติบโตทางเศรษฐกิจ เพื่อยกระดับมาตรฐานคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยนำทรัพยากรทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มากมายในขณะมาใช้เป็นปัจจัยการผลิตและสนองต่อการพัฒนา ปัญหา

สิ่งแวดล้อมจึงเริ่มปรากฏเห็นเด่นชัดขึ้น Willam Vogt ได้เขียนหนังสือเรื่องหนทางไปสู่ความอยู่รอด (Road to Survival) ขึ้นในปีค.ศ. 1948 เพื่อชี้ให้ประชาชนได้ตระหนักถึงปัญหาในการใช้ทรัพยากรและธรรมชาติ และผลกระทบที่จะเกิดขึ้นแก่มนุษย์และระบบนิเวศ ต่อมาในปี ค.ศ.1962 Rachel Carson ได้เขียนหนังสือเรื่อง ฤดูใบไม้ผลิที่เงียบเหงา (Silent Spring)³ โดยได้กล่าวถึงการทำลายระบบนิเวศอันเป็นผลมาจากการพัฒนาอุตสาหกรรมและวิทยาการสมัยใหม่อย่างขาดจิตสำนึกในเรื่องสิ่งแวดล้อม เช่น การใช้ยาฆ่าแมลงจำพวกดีดีทีของเกษตรกรและได้ก่อผลกระทบต่อคนและแมลงต่างๆ งานเขียนชิ้นนี้ได้รับการยอมรับถ้อยอย่างกว้างขวางและถือกันว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อม และก่อตัวเป็นขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมในยุคต่อๆ มา เช่น การเกิดขึ้นของวันสิ่งแวดล้อมโลก (Earth Day) เป็นต้น และหากกล่าวเฉพาะในช่วงปี ค.ศ.1960 เป็นต้นมา ความพยายามในการณรงค์และผลักดันการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงความคิดด้านสิ่งแวดล้อมที่สำคัญเกิดขึ้น 2 ครั้งคือ (ปรีชา, 2541)

- การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ปรากฏขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1960 และต้นทศวรรษที่ 1970 ซึ่งเป็นช่วงที่นานาประเทศต่างเร่งรัดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่มากมายในขณะนั้นมาเป็นฐานขับเคลื่อนสำคัญของระบบ ขณะเดียวกันปัญหาและผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมก็เริ่มเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมจากการพัฒนาดังกล่าว ในช่วงเวลานี้จึงเป็นการโต้เถียงในปัญหาเกี่ยวกับการหาความสมดุลระหว่างการพัฒนาอุตสาหกรรมและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจกับปัญหาเรื่องคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่เริ่มเสื่อมโทรมลงและก่อผลกระทบต่อมนุษย์และระบบนิเวศโดยรวม
- การเปลี่ยนเพื่อความยั่งยืน เกิดขึ้นในปลายทศวรรษที่ 1980 และต้นทศวรรษที่ 1990 เป็นการอธิบายเกี่ยวกับปัญหาที่เราเรียกว่า”การพัฒนาที่ยั่งยืน” (Sustainable Development) ซึ่งจากรายงานเรื่องอนาคตร่วมกันของเรา “Our Common Future “ ของ WCED (World Commission on Environmental Development) หรือที่เรียกและรู้จักกันภายใต้ชื่อ Brundtland Report ได้ให้ความหมายว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนหมายถึงการพัฒนาที่มุ่งตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของประชาชนในปัจจุบัน โดยที่ไม่ทำให้โอกาสในการนำทรัพยากรมาใช้ของคนรุ่นอนาคตต้องสูญเสียไป หรือในทางปฏิบัติหมายถึงการพัฒนาที่เท่าเทียมและสมดุลระหว่างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเสมอภาคทางสังคม และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (ECO, 2003)

การเปลี่ยนแปลงความคิดด้านสิ่งแวดล้อมทั้งสองครั้ง นับว่ามีส่วนสำคัญในการพัฒนาระบบความคิด ความเชื่อ แนวคิด มุมมองและปรัชญาเกี่ยวกับการดำรงชีวิตของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม รวมถึงการเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างหลากหลายในสังคมประชา ภายใต้ความแตกต่างหลากหลาย Peppers (1996, อ้างถึงในยศ และอริญญา 2543) ได้แบ่งกระแสความคิดสิ่งแวดล้อมออกเป็นสองชั่วหลัก ซึ่งเขาเรียกว่าความคิดกระแสหลักและความคิดสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถเปรียบเทียบโดยจำแนกเป็นด้านๆ ดังนี้

³ การกล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่าความตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อมหรืองานเขียนที่กระตุ้นเตือนในเรื่องสิ่งแวดล้อมเลยจะเริ่มเกิดขึ้นในทันทีทันใดในช่วงเวลานี้ เพราะก่อนหน้านั้นนักเขียนและนักกิจกรรมที่รณรงค์ด้านสิ่งแวดล้อมรุ่นก่อนๆ ที่มีอิทธิพลต่อการกระตุ้นเตือนถึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม เช่น John Muir, Henry David Thoreau, Aldo Leopold หรือ Gifford Pinchot ที่พยายามรณรงค์สร้างจิตสำนึกของการอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด

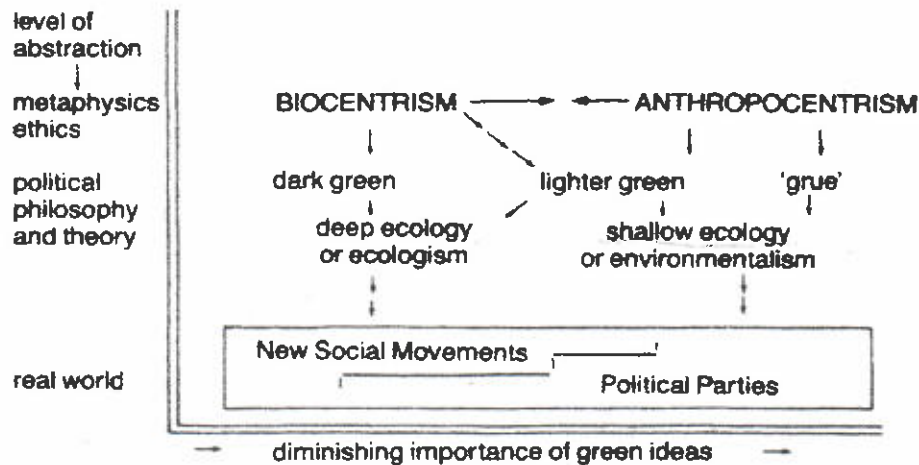
ตาราง 1 เปรียบเทียบกระแสความคิดด้านสิ่งแวดล้อมกระแสหลักและความคิดสิ่งแวดล้อม

ความคิดกระแสหลัก	ความคิดสิ่งแวดล้อม
มุมมองเกี่ยวกับธรรมชาติ (1) มนุษย์แยกออกจากธรรมชาติ (2) มนุษย์สามารถสร้างความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อนำทรัพยากรมาใช้อย่างไร้ขีดจำกัด	มุมมองเกี่ยวกับธรรมชาติ (1) มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ (2) การใช้ทรัพยากรต้องคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของธรรมชาติ (Carrying Capacity)
มุมมองเกี่ยวกับมนุษย์ (1) มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่แข็งแกร่งที่สุด (2) สังคมมนุษย์มีการจัดลำดับชั้นทางสังคม (3) สถานภาพทางสังคมของมนุษย์วัดได้จากการครอบครองและการบริโภคนิยม (4) มนุษย์ควรเชื่อในเหตุผลมากกว่าอารมณ์ความรู้สึก	มุมมองเกี่ยวกับมนุษย์ (1) มนุษย์เกิดมาเพื่อร่วมมือและแบ่งปัน (2) มนุษย์เกิดมาเท่าเทียมกัน และต่อต้านการมีชนชั้น (3) วัตถุที่ครอบครองไม่ใช่ของมีค่าแต่เป็นคุณธรรม ความรัก ความดีงามและการมีคุณค่าในชีวิต (4) ทั้งเหตุผล อารมณ์ ความคิดมีความสำคัญต่อการที่มนุษย์จะให้คุณค่า
มุมมองด้านเทคโนโลยี (1) เทคโนโลยีสามารถแก้ปัญหาได้ (2) สังคมก้าวหน้าด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (3) การศึกษาวิจัยแบบแยกส่วนเพื่อแก้ปัญหา	มุมมองด้านเทคโนโลยี (1) เทคโนโลยีแก้ปัญหาได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น (2) มนุษย์ไม่ควรตกเป็นเครื่องมือของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (3) วิธีแก้ปัญหาเน้นองค์รวม
มุมมองด้านเศรษฐกิจ (1) เน้นความเจริญเติบโต (2) เน้นการผลิตที่มีกำไร (3) อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจต้องสูงขึ้นเรื่อยๆ มีการวางแผนทางเศรษฐกิจเป็นช่วงๆ เน้นการผลิตด้วยเครื่องจักร แรงงานราคาถูก และมีต้นทุนต่ำ	มุมมองด้านเศรษฐกิจ (1) ผลิตเพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐาน (2) ประสิทธิภาพคือการทำงานที่มนุษย์มีงานทำ และเป็นงานที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม (3) การวางแผนเศรษฐกิจระยะยาว และการผลิตแบบพอเพียง
มุมมองเกี่ยวกับการเมือง (1) รัฐบาลเป็นหน่วยทางการเมืองที่สำคัญมากที่สุด (2) ปัญหาสิ่งแวดล้อมสามารถแก้ไขได้ โดยที่รัฐไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ (3) ให้ความสำคัญกับผู้เชี่ยวชาญ และวิธีการตัดสินใจด้วยกลไกรัฐสภาและฝ่ายบริหาร	มุมมองเกี่ยวกับการเมือง (1) ให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่น (2) ปัญหาสิ่งแวดล้อมสามารถแก้ไขโดยชุมชนท้องถิ่น และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจที่ไม่เท่าเทียม (3) การมีส่วนร่วมของประชาชน

การแบ่งความคิดออกเป็นกระแสหลักและกระแสสิ่งแวดล้อม อาจช่วยให้มองเห็นภาพของความคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมแบบคู่ตรงข้ามได้ชัด แต่ในขณะเดียวกันกระแสสิ่งแวดล้อมที่ได้พยายามในการทวนกระแสตอบโต้ ทำลายแนวคิดกระแสหลักอยู่นั้น ก็พบว่ามี ความแตกต่างภายใต้ความคิด ความเชื่อและมุมมองด้านสิ่งแวดล้อม Willenburg (1993) จึงได้แบ่งขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมออกเป็น 2 แนวทางภายใต้ความแตกต่างด้านโลกทัศน์ ปรัชญา และทฤษฎีคือแนวทางสิ่งแวดล้อมนิยม (Environmentalism) หรือนิเวศวิทยาแนวตื้น (Shallow Ecology) ซึ่งเน้นการผลักดันการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในระยะสั้นหรือเฉพาะหน้า โดยไม่เข้าไปท้าทายหรือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองกระแสหลัก หรือหากจะมองในเชิงอภิปรายแนวทางนี้ยังคงยึดถือมนุษย์เป็นศูนย์กลางอยู่นั่นเอง และแนวทางนิเวศวิทยานิยม (Ecologism) หรือ (Deep Ecology) ซึ่งจะตั้งคำถามในเชิงหรือสร้างระบบคิด ระบบคุณค่าที่ดำรงอยู่ในปัญหาความสัมพันธ์และความขัดแย้งในเรื่องสิ่งแวดล้อม ดังนี้

- แนวทางสิ่งแวดล้อมนิยม (Environmentalism) หรือนิเวศวิทยาแนวตื้น (Shallow Ecology) บางกลุ่มอาจเรียกว่ากลุ่มสีเขียวอ่อน แนวคิดของกลุ่มนี้ขึ้นอยู่กับรากฐานของความคิดแบบปฏิรูประบบที่เป็นอยู่ โดยเห็นว่าหากมีการพัฒนาระบบวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ดีและมีประสิทธิภาพก็จะนำไปสู่การแก้ไข/ จัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ แนวทางนี้จึงได้เรียกร้องให้รัฐบาลหันมาสนใจปัญหาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น และมีความเชื่อว่าสามารถที่จะปฏิรูประบบสังคมที่เป็นอยู่ให้พัฒนาสอดคล้องกับกระแสวิกฤตทางนิเวศได้ เช่น การนำหลักการผู้ก่อมลภาวะเป็นผู้จ่าย (Polluter Pays Principle ; PPP) การนำมาตรการบังคับและควบคุมมาใช้ (Command and Control ; CC) มาใช้เช่นการใช้เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์ในการส่งเสริมและรักษาสภาพสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นการเก็บภาษีสิ่งแวดล้อม การเก็บค่าธรรมเนียมในการก่อมลภาวะ (Environmental Charge) การเก็บค่าธรรมเนียมจากผลิตภัณฑ์ที่ก่อมลภาวะ (Product Charge) การออกกฎหมายเพื่อกำหนดมาตรฐานควบคุมสิ่งแวดล้อม การส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในการตัดสินใจในกิจกรรมหรือโครงการที่อาจจะส่งผลกระทบต่อประชาชนและสิ่งแวดล้อมผ่านกลไกทางการเมืองแบบปกติ การสร้างจิตสำนึกเรื่องสิ่งแวดล้อมโดยใช้ยุทธศาสตร์ 6 R รวมถึงการพยายามผลักดันให้รัฐบาลและบริษัทธุรกิจเอกชนร่วมมือกันดำเนินนโยบายแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น
- แนวทางนิเวศวิทยานิยม (Ecologism) หรือ (Deep Ecology) บางกลุ่มเรียกว่า กลุ่มเขียวแก่ กลุ่มนี้มีความเชื่อพื้นฐานอยู่บนหลักการที่ว่าปัญหานิเวศวิทยาในปัจจุบันเกี่ยวพันและแยกไม่ออกกับปัญหาทางเศรษฐกิจและการเมือง ดังนั้นจะแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมได้จำเป็นที่จะต้องปฏิวัติรากฐานระบบคิด ระบบเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมควบคู่กันไปด้วย ต้องสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน และชุมชนท้องถิ่นในการตัดสินใจเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ยอมรับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ภาพประกอบ 1 ความคิดด้านสิ่งแวดล้อมของขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม

ที่มา : Willenburg, 1993.

ตาราง 2 สรุปสาระสำคัญของแนวคิดนิเวศวิทยานิยมและสิ่งแวดล้อมนิยม

นิเวศวิทยานิยม	สิ่งแวดล้อมนิยม
1. มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและยอมรับในสิทธิทางชีวภาพ 2. จำกัดความยั่งยืนทางนิเวศ และการจำกัดการเติบโตทางเศรษฐกิจ 3. การเปลี่ยนแปลงโครงอำนาจทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่อยู่ธรรม 2. การเคลื่อนไหวทางสังคม และวัฒนธรรมและการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น 3. ไม่เห็นด้วยกับเทคโนโลยีขนาดใหญ่	1. มนุษย์เป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่ง 2. ความยั่งยืนและการเติบโตทางเศรษฐกิจ 3. การพัฒนาเศรษฐกิจและการใช้ทรัพยากรยังสามารถดำเนินการควบคุมโดย - การนำระบบ PPP และ CC มาบังคับใช้ - ปรับปรุงกฎหมายเพื่อควบคุม - ส่งเสริมอุตสาหกรรมที่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม - 7 R⁴ 2. ยอมรับการมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านกลไกการเมืองแบบเป็นทางการ 3. ระบบวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะสามารถจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตได้

⁴ ยุทธศาสตร์ 7 R ได้แก่ Reuse, Recycle, Recall, Refill, Reject, Repair, Rethink

ตาราง 2 สรุปสาระสำคัญของแนวคิดนิเวศวิทยานิยมและสิ่งแวดล้อมนิยม (ต่อ)

นิเวศวิทยานิยม	สิ่งแวดล้อมนิยม
4. เชื่อมโยงระหว่างวิถีชีวิตชุมชนกับสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ 5. ปฏิเสธลัทธิบริโภคนิยม	4. การรณรงค์และเสริมสร้างจิตสำนึกเรื่องสิ่งแวดล้อม จะสามารถลดการทำลายสิ่งแวดล้อม

ที่มา : สรุปและดัดแปลงจาก Willenburg 1993 ; Bryant and Bailey, 1997.

3. นิเวศวิทยาการเมือง

แม้ว่าแนวคิดด้านสิ่งแวดล้อมจะแบ่งเป็น 2 แนวทางหลักและพยายามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดกันอยู่ตลอดเวลาก็ตาม แต่นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา ศาสตร์ที่ทรงพลังและมีอิทธิพลทางความคิดต่อการเคลื่อนไหวเพื่อรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อมก็คือแนวคิดที่เรียกว่านิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology) โดยมีแนวคิดนิเวศนิยม (Ecologism) เป็นรากฐานสำคัญของเคลื่อนไหว

3.1 การก่อตัวของแนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง

นิเวศวิทยาการเมืองก่อตัวขึ้นจากการท้าทายกระบวนทัศน์พื้นฐานของระบบสังคมปัจจุบันที่เติบโตมาจากยุคแสงสว่างแห่งปัญญา⁵ (Enlightenment) ซึ่งมีความเชื่อพื้นฐานว่ามนุษย์เป็นนายชะตากรรมของตนเอง มนุษย์เข้าใจและใช้เหตุผลในการจัดการกับทุกสิ่งทุกอย่างได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ มนุษย์ได้ผลิตชุดความคิดความเชื่อที่ว่ามีมนุษย์เป็นสิ่งถูกต้องสูงสุดเหนือสิ่งอื่นใดในจักรวาล มนุษย์สามารถผลิตเทคโนโลยีต่างเพื่อสามารถเอาชนะธรรมชาติได้ และมนุษย์ควบคุมและนำธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด (ประชา, 2541) ซึ่งแนวคิดนี้ถูกปฏิเสธจากขบวนการสิ่งแวดล้อมแนวนิเวศวิทยาการเมือง เพราะเห็นว่ามนุษย์เป็นเพียงสมาชิกหนึ่งในโลกธรรมชาติที่หลากหลาย กว้างขวาง สิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีคุณค่าในตัวเอง ไม่ใช่มีคุณค่าเฉพาะต่อตัวมนุษย์เท่านั้น รวมทั้งการปฏิเสธวิทยาศาสตร์แบบกลไก เพราะเห็นว่าเป็นการแสวงหาความรู้แบบแยกส่วนของสังคม, นิเวศวิทยาการเมืองจึงให้ความสำคัญกับการแสวงหาองค์ความรู้แบบองค์รวม บนพื้นฐานของการประยุกต์คุณค่า ภูมิปัญญาพื้นบ้าน/ท้องถิ่น วัฒนธรรมชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ให้เหมาะสม สอดคล้องกับยุคสมัยอย่างเป็นบูรณาการภายใต้ปรัชญาแบบเน้นธรรมชาติ (Biocentrism) ซึ่งมีหลักสำคัญอยู่ 4 ประการคือ (1) มองว่ามนุษย์เป็นเช่นเดียวกับสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกธรรมชาติ เป็นสมาชิกของผืนโลกที่อยู่ร่วมกันในประชาคมของธรรมชาติ (2) ระบบนิเวศของโลกธรรมชาติ เป็นระบบที่เป็นส่วนประกอบทั้งหมด เชื่อมโยงกันบนสายใย อย่างตัดขาดไม่ได้

⁵ ยุคแสงสว่างแห่งปัญญา (Enlightenment) เกิดขึ้นประมาณศตวรรษที่ 17 มาจนตลอดศตวรรษที่ 18 ซึ่งยุคแสงสว่างแห่งปัญญานี้เป็นจุดที่กระตุ้นให้มนุษย์หันมาสนใจศึกษาความรู้ด้านต่าง ๆ ด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ หรือวิธีการแห่งวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) บนความเชื่อพื้นฐานที่สำคัญ 4 ประการคือ (1) สนใจศึกษามนุษย์ในฐานะที่เป็นสัตว์โลก เลิกการศึกษาแนวศาสนา และเห็นว่าความเชื่อทางศาสนาเป็นสิ่งที่ขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของสังคม (2) มีความเชื่อในเหตุผล เชื่อว่าเหตุผลมีอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง ทุกปรากฏการณ์ ผลต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นย่อมมาจาก ปัญหาต่าง ๆ ย่อมแก้ได้ด้วยวิธีการแห่งเหตุผล (3) เชื่อในความมีประโยชน์ของสิ่งต่าง ๆ เช่น ทรัพย์สิน ถ้ารู้จักใช้อย่างฉลาด ก็สามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ชีวิตได้ เป็นต้น (4) มองโลกในแง่ดี และเชื่อมั่นในตัวเอง เห็นว่าปัญหาต่าง ๆ ในโลกนี้เป็นสิ่งที่สามารถแก้ไขได้ เพราะไม่ได้เกิดจากอำนาจลึกลับ แต่เป็นไปตามปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ มีความเชื่อมั่นและภูมิใจในความเป็นมนุษย์ มนุษย์สามารถแก้ปัญหาต่างได้เอง โดยไม่ต้องพึ่งพาทายนอก

การทำลายส่วนใดส่วนหนึ่งถือว่าเป็นการทำลายระบบความสัมพันธ์และการทำงานทั้งหมด (3) แต่ละส่วนประกอบจะมีศูนย์กลางชีวิตของตนเอง และมีภารกิจของตนในการแสวงหาความสุข มนุษย์ไม่มีสิทธิ์ที่จะไปทำลายชีวิตและความสุขของสรรพสิ่งในโลกนี้ และ (4) สรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกธรรมชาติ (มนุษย์ พืชพรรณ สัตว์ป่า ฯลฯ) ต่างก็เป็นเพื่อนกันบนพื้นฐานของความเสมอภาค ประชัญดังกล่าวนี้เองที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและก่อรูปจิตสำนึกที่เอื้อต่อการรักษาสิ่งแวดล้อมและเป็นเสมือนสิ่งที่จะกระตุ้นเตือนว่า การกระทำใด ๆ ของมนุษย์จะต้องมีการครุ่นคิดและคำนึงว่าจะส่งผลกระทบต่อโลกธรรมชาติอย่างไร (ปรีชา, 2542)

3.2 หลักการและยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหว

ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของนิเวศนิเวศวิทยาการเมืองได้กำหนดหลักการเพื่อเป็นกรอบแนวทางและความเชื่อพื้นฐานของขบวนการ 4 ประการคือ

- (1) หลักประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participate Democracy) และประชาธิปไตยทางตรง (Direct Democracy) เป็นหลักการที่ต้องการเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้กับประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองในทุกระดับทั้งระดับการบริหาร นิติบัญญัติ หรือการกำหนดนโยบายทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ รวมทั้งการที่ประชาชนสามารถใช้อำนาจทางการเมืองได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านกลไกตัวแทน แต่หันมาให้ความสำคัญกับการสร้างองค์กรในระดับรากหญ้า เพราะเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงย่อมมาจากสร้างพลังผลักดันและเปลี่ยนแปลงจากรากหญ้า (Pressure From Below) และพยายามหนุนเนื่องขึ้นไปในระดับชาติ เพื่อตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐที่ไม่เป็นธรรมและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของตน
- (2) หลักการกระจายรายได้และความเป็นธรรมในสังคม ปัญหาโครงสร้างทางอำนาจที่ไม่ยุติธรรม และก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้ โอกาส อำนาจ นิเวศวิทยาการเมืองจึงเห็นว่าการดำเนินนโยบายต่าง ๆ ของรัฐจะต้องเป็นไปในทิศทางที่ตอบสนองต่อความต้องการขั้นพื้นฐานของประชาชน การลดช่องว่างระหว่างรายได้ของประชาชนทั้งในภาคชนบทและเมือง จัดปัญหา “รายกระจุก จนกระจาย” สร้างความเสมอภาคให้เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งความเป็นธรรมในที่นี้ยังครอบคลุมถึงความเป็นธรรมของคนรุ่นเดียวกันและความเป็นธรรมของคนรุ่นอนาคตที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีด้วย
- (3) หลักสิทธิมนุษยชนของปัจเจกบุคคล เป็นสร้างอำนาจให้ปัจเจกบุคคลสามารถดำรงชีวิตได้อย่างอิสระ (Autonomy) ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจต่อชะตากรรมและอนาคตของตนเอง รวมทั้งการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคลต่อการปกครองและกระบวนการตัดสินใจทางการเมือง
- (4) หลักความหลากหลาย ความหลากหลายจะช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และจินตนาการในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งความหลากหลายอาจมีได้หลายลักษณะ เช่น ความหลากหลายเชิงพื้นที่ การรวมตัว กลุ่มคนที่มารวมตัวกัน หรือความหลากหลายของเชิงเนื้อหากิจกรรม ความสนใจ/ปัญหา เป็นต้น

ส่วนยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวของนิเวศนิเวศวิทยาการเมืองได้กำหนดและนิยามตัวเองเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Socioal Movement) ซึ่งมีจุดเน้นสำคัญอยู่ที่การพยายามสร้างและยึดครองพื้นที่ทางวัฒนธรรม (Cultural Sphere) ผ่านชุมชนและประชาสังคมหลากหลาย ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

- (1) ยุทธศาสตร์การสร้างและยึดครองพื้นที่ทางวัฒนธรรม (Cultural Sphere) เพื่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยม การพัฒนาทางเลือกสำหรับวิถีชีวิต (Changing Values and Developing Alternative Life Styles) และสร้างวิถีชีวิตแบบใหม่ (Creation of New Life Style) สำหรับเป็นทางเลือกในการดำรงชีวิต พร้อม ๆ กับการท้าทายสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับค่านิยม สัญลักษณ์ วัฒนธรรมเดิมของสังคม โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงสังคมผ่านกระบวนการเปลี่ยนค่านิยมและวิถีชีวิตของปัจเจกบุคคล และพยายามสร้างทางเลือกใหม่สำหรับวิถีชีวิตแบบใหม่ของบุคคล ตัวอย่างเช่น การเกิดขึ้นของกลุ่มพลังประชาชนในการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการท่อส่งก๊าซและโรงแยกก๊าซไทย-มาเลเซีย ผ่านการระดมมวลชนอย่างเข้มข้น แม้ว่าจะโดนคุกคามจากฝ่ายสนับสนุนเพียงใดก็ตาม การคัดค้านโครงการที่คาดว่าจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตชุมชนในระยะยาวเกิดขึ้นพร้อมกับพยายามในการเสนอให้บทวนยุทธศาสตร์และทิศทางการพัฒนาประเทศที่เป็นอยู่ไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน, การงดบริโภคลินค่าของบริษัทที่ได้ชื่อว่าทำลายสิ่งแวดล้อมหรือบริษัทข้ามชาติที่กดขี่แรงงานและค่าแรงขั้นต่ำ การโยนหนังสือพิมพ์ของรัฐลงถังขยะเพราะโฆษณาชวนเชื่อครอบงำประชาชน เป็นต้น
- (2) ยุทธศาสตร์การสร้างชุมชนและประชาสังคม นิเวศวิทยาการเมืองมองว่าความเป็นสังคมสมัยใหม่ทำให้สูญเสียความเป็นชุมชน (Sense of Community) ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมสมัยใหม่ ขณะเดียวกันสภาวะปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างสลับซับซ้อนเชื่อมโยงและอ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลง รัฐก็ไม่สามารถตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาคือความต้องการของสมาชิกในสังคมได้ เนื่องจากกลไกรัฐที่มีลักษณะที่เป็นทางการ ใหญ่โต และมีสายการบังคับบัญชาในแนวดิ่ง เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ยากต่อการแก้ปัญหา ไม่มีความชอบธรรมและ/หรือไร้ประสิทธิภาพในการรับมือกับปัญหา นักคิดในสายนี้จึงเสนอว่าควรจะต้องมีการรื้อฟื้นความเป็นชุมชนขึ้นมาใหม่ (Community Rebuilding/ Community Regenerating) โดยเน้นการมารวมกันเป็นกลุ่ม องค์กรและเครือข่าย เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหา ซึ่งความเป็นชุมชนอาจมีได้หลายลักษณะ เช่น ชุมชนหมู่บ้านดั้งเดิม ชุมชนที่เกิดขึ้นผ่านการระดมมวลชนและประชาสังคม ชุมชนกลางอากาศ ชุมชนไซเบอร์ ชุมชนนักวิชาการและชนชั้นกลาง เป็นต้น (ณัฐพงศ์ , 2544) ซึ่งกิจกรรมของชุมชนเหล่านี้จะพยายามดำเนินกิจกรรมโดยการลัดรัฐ/ข้ามรัฐ (Bypass the State) และถักทอเป็นเครือข่ายการความร่วมมือเพื่อกระทำการในประชาสังคม

สรุป

แม้ว่าการตื่นตัวและการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันจะมีพื้นฐานความคิด ความเชื่อ มุมมองด้านสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกันใน 2 แนวทางหลักก็ตาม แต่แนวคิดที่ทรงพลังและมีอิทธิพลต่อการเคลื่อนไหวและขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน คือแนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology) โดยแนวคิดนี้วิเคราะห์ว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดจากโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง ที่ไม่เท่าเทียมและเป็นธรรม ก่อให้เกิดปัญหาการต่อสู้ แย่งชิงทรัพยากรและปัญหาสิ่งแวดล้อมขึ้นในที่สุด การสร้างสังคมและระบบ

นิเวศที่ยั่งยืน จึงต้องเชื่อมโยงมิติทางด้านสิ่งแวดล้อมเข้ากับมิติทางการเมือง พร้อมๆ กับการปฏิบัติการและการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เป็นจริง (Doherty and Geus, 1996) เพื่อเป็นหนทางไปสู่เป้าหมายและอุดมคติที่ต้องการ

อ้างอิง

ชัยวัฒน์ ถิระพันธ์. 2537. ทฤษฎีไร้ระเบียบ(Chaos Theory) ทางสองแพร่งสังคมสยาม. กรุงเทพฯ :

มูลนิธิภูมิปัญญา.

ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์. 2544. ชุมชนศึกษา : การศึกษาชุมชนในยุคหลังสมัยใหม่. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2539. “นิเวศวิทยาการเมือง : วิฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมในเอเชียตะวันออก”,

ในวิฤตเอเชีย. พิทยา ว่องกุล, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : วิถีทรรศน์.

_____. 2541. นิเวศเศรษฐศาสตร์และนิเวศวิทยาการเมือง. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. 2542. “การเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมและนิเวศวิทยาการเมือง”, ในเศรษฐศาสตร์การเมือง.

หน้า 66-72. ณรงค์ เพชรประเสริฐ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : เอ็ดดิสันเพรส.

ยศ สันตสมบัติ และอรัญญา ศิริผล. 2543. “สภาพแวดล้อมนิยมในสังคมไทย”, ในสังคมศาสตร์. 12(2),
หน้า 161-209.

Bryant, Raymond L. and Bailey, S. 1997. **Third World Political Ecology**. London : Routledge
Doherty, B and Geus, Marius de. 1996. “Introduction” in **Democracy and Green Political Thought**.
P 1-15. Doherty, B and Geus, Ed. London : Routledge.

ECO. 2003. **Sustainable Development**. <http://eco.gn.apc.org/SustainDev/index.html>
(May, 2003).

Pepper, D. 1996. **Modernism : An Introduction**. London : Routledge. อ้างถึงในยศ สันตสมบัติ และ
อรัญญา ศิริผล. 2543. “สภาพแวดล้อมนิยมในสังคมไทย”, สังคมศาสตร์. 12(2), หน้า 161-209.

Wissenburg, M. 1993. “Idea of Nature and The Nature of Distributive Justice” in **The Politics of
Nature**. p1-19. Dobson, A. and Lacardie, P.,Ed. London : Routledge.